

De mannen van de sigaar¹

Fabrikanten en frotters in Zuidoost -Brabant

door Ad Tilborghs

Inleiding

In het midden van de negentiende eeuw begint in Nederland de 'zegetocht' van de sigaar. Het aantal sigarenmakers stijgt van minder dan 2.000 in 1850 tot 15.000 in 1890. Ook hierna is de groei er nog lang niet uit. Ten tijde van de Eerste Wereldoorlog (Nederland is neutraal) worden er liefst 25.000 kostwinners in de sigarenindustrie geteld. Al snel geniet de Nederlandse sigaar wereldfaam. Vooral omdat hier een kwalitatief goed product wordt gemaakt voor een schappelijke prijs. Het sigarenbolwerk lag in Zuidoost Brabant. Om precies te zijn: in Eindhoven, de omliggende dorpen en verderop in de Kempen. Al met al hebben er in deze regio meer dan 200 (!) sigarenfabrieken, groot en klein, gestaan. Eindhoven krijgt zelfs het predicaat dé sigarenstad van Nederland. Niet voor niets is Eindhoven ooit de Ville fumée genoemd.

De Tweede Wereldoorlog betekent min of meer het einde van de eens zo bloeiende sigarenmakerij in Zuidoost Brabant. Een regio die ooit de boeken is ingegaan als het 'Cuba van West-Europa'. Een regio met internationaal erg gewilde sigaren met merken als Karel I, Senator en Aida uit Eindhoven, Agio uit Duizel, Derk de Vries uit Bladel, Cadena en Claassen uit Hapert, Duc George uit Zeelst, Velasques uit Veldhoven, Henri Wintermans uit Eersel en Willem II en Hofnar uit Valkenswaard. En – om ook 'het kleine' te eren – het onder Nederlandse postbeambten ooit erg in trek zijnde Tilenzo, van Hein Tilborghs uit Bergeijk. (1)

BERGEIJK, datum poststempel.

Geachte Collega's.

Bij gelegenheid van mijn 25-jarig ambtsjubileum als besteller der Posterijen op 1 Dec. a.s. hebben mijn zonen besloten aan alle P.T.T. ambtenaren vanaf heden (1 Oct.) tot 31 Dec. een speciale sigaren-aanbieding te doen.

Zij leveren gedurende dien tijd vier verschillende pakketten tegen zeer verminderden prijs. Zij offereen U:

100 sigaren van 12 cent	} Voor slechts f 25.—
100 " " 10 "	
200 " " 8 "	
Verpakking 1/30 fust.	

100 sigaren van 10 cent	} Voor slechts f 20.—
100 " " 8 "	
200 " " 6 "	
Verpakking 1/30 fust.	

T I L E N Z O

200 sigaren van 6 cent.	} Voor slechts f 15.—
200 " " 5 "	

200 sigaren van 5 cent	} Voor slechts f 10.—
200 " " 3 "	

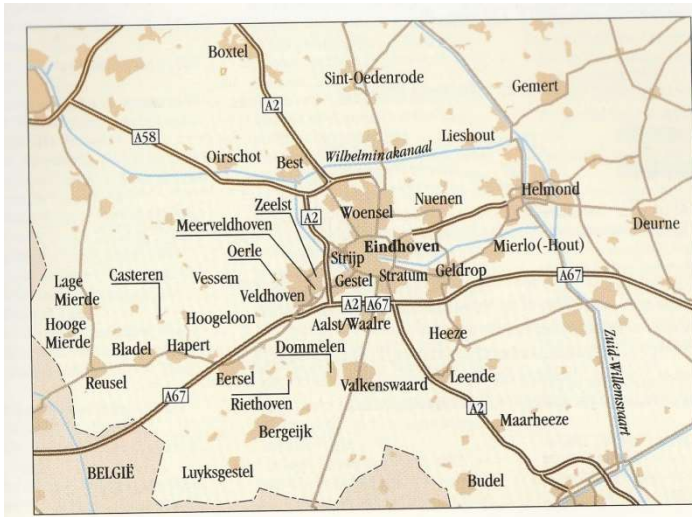
Bestelt nog heden. **PROFITEERT VAN DEZE GELEGENHEID.** Beoordeel onze sigaren.

Alles wordt franco verzonden. Indien de kwaliteit niet goed, worden sigaren ten allen tijde door ons teruggenomen.

Beleefd aanbevelend,
J. H. TILBORGHs & Zn.
Sigarenfabriek „Tilenzo”
Bergeijk.

Aanbieding Tilenzo-sigaren aan alle PTT-ambtenaren ...

¹ Dit artikel verscheen eerder – met een iets andere opmaak – in het jaarboek 2018 van de Stichting Nederlandse Tabakshistorie (SNT), pag. 27 – 41.

Zuidoost-Brabant

In dit artikel is getracht een beeld te schetsen van het wel en wee van de sigarenmakers. Vooral gebaseerd op gegevens die voorhanden zijn over de sigarenmakers in Zuidoost-Brabant, en met name van die te Bergelijk en Valkenswaard. Niet toevallig Bergelijk, omdat de grootvader van schrijver dezes, Hein Tilborghs (1882-1961), in 1903 als 21-jarige sigarenmaker aan de wieg stond van de eerste vakbonds-

afdeling aldaar. Hij werd meteen secretaris. Later zien we hem terug als een heuse fabrikant met wat personeel en een fabriekje. En wat Valkenswaard betreft: in dit dorp kwam binnen de kortste keren de sigarenindustrie als allesoverheersende bedrijfstak tot ontwikkeling. In Bergelijk kwamen Valkenswaardse filialen. Later gingen Bergelijkenaren ook in Valkenswaard sigaren draaien. Twee dorpen in elkaars buurt, onder de rook van Eindhoven.

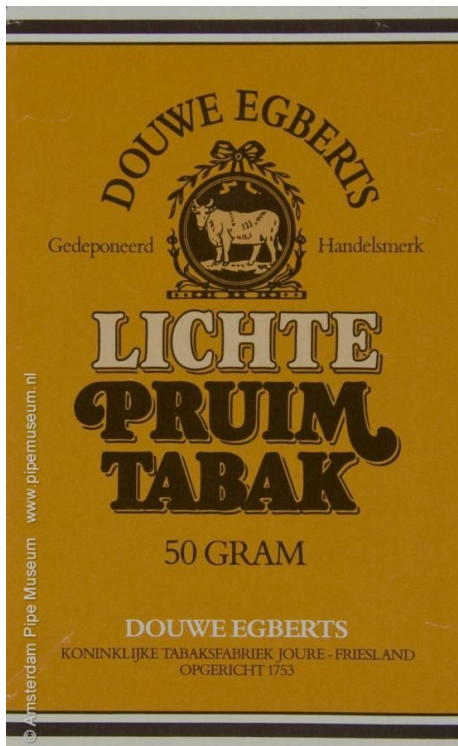
Van oudsher werden de sigarenmakers in Zuidoost-Brabant in de volksmond meestal 'sigarenfrotters' genoemd. Deze benaming was ontleend aan de manier van sigarenmaken. Wanneer een bosje (ook wel een *pop* genoemd) uit de vorm genomen werd om er een dekblad omheen te rollen, was dit aan het einde, waar een kop of punt geplaatst moest worden,

erg stug. Dit als gevolg van de persing. Om dit einde wat soepeler te krijgen, nam de sigarenmaker het bosje in zijn mond om er even op te 'frotten'. Dat maakte het plaatsen van de kop gemakkelijker.

Een bosje ontleed.

Gezondheidscommissies, die de hygiëne in de sigarenfabrieken onder de loep namen, hadden het over hetzelfde verschijnsel als ze schreven over de gewoonte om de punt van de sigaar bij het fabriceren even in de mond te houden en eraan te likken. Van belang was ook dat ook het 'pruimen' iedere sigarenmaker eigen was. Hij stopte daar niet mee als hij moest frotten. (De 'pruim' bestond uit grofgesneden tabak die niet gerookt maar gekauwd werd. Dat heette dus pruimen. Na enige tijd werd de tabak uitgespuugd.)

Het laatste vaantje van het dekblad werd vervolgens voorzien van een soort stijfsel, gemengd met peekoffie (surrogaatkoffie van cichorei). Zo werd de kop geplaatst. Het stijfsel werd later vervangen door Arabische gom. Dat *frotten* was verre van hygiënisch, maar daar stond men toen niet bij stil. Miljoenen bolknakken zijn in die tijd in aanraking gekomen met het speeksel van de makers. Tegenwoordig worden bijna alleen nog puntloze sigaren gemaakt.

Sigaren werden niet alleen gedraaid in daartoe ingerichte fabrieken, maar ook bij de sigarenmakers thuis. Hierbij moet onderscheid gemaakt worden tussen 'thuiswerkers' en 'eigenwerkers'. Thuiswerkers waren sigarenmakers die thuis in opdracht van een fabrikant sigaren maakten. Doorgaans draaiden zij de eenvoudigste, dus goedkopere soorten. Wekelijks haalde de thuiswerker hij bij de fabriek een bepaalde hoeveelheid ruwe tabak op om er thuis mee aan de slag te gaan. De fabrikant bespaarde hiermee werkruimte, licht en verwarming. In die tijd was het in het straatbeeld heel gewoon dat een sigarenmaker met een baal tabak naar huis ging.

Een thuiswerker kon om een fatsoenlijk weekloon bijeen te draaien zo lang werken als hij wilde, terwijl de arbeider in de fabriek zich moest houden aan de cao. Ook kon hij vrouw en kinderen inschakelen bij het voorbereidend werk, zoals het strippen van tabaksbladeren. Van de fabrikant ontving hij een afgemeten hoeveelheid ruwe tabak, die hij op een kruitwagen mee naar huis nam. De kant en klare sigaren leverde hij vervolgens weer af bij de fabriek. Zij werden daar gekeurd en geteld, waarna de sigarenmaker het afgesproken stukloon (per honderd of duizend sigaren) ontving. Er waren ook sigarenmakers die na een hele dag werken op de fabriek 's avonds nog met tabak aan de slag gingen om wat te kunnen bijverdienen.

*Ansichtkaart met poststempel 14-10-1914
links: kruitwagen met een mat tabak.*

'Eigenwerkers' waren sigarenmakers die bijvoorbeeld als gevolg van werkloosheid op een zeker moment thuis voor *eigen rekening* gingen werken. Zij konden de zolder of zelfs de huiskamer van hun woning als bedrijfsruimte gebruiken. Het productieproces was immers eenvoudig; machines waren tot 1920 niet of nauwelijks in gebruik. De thuiswerker kocht ruwe tabak in naar gelang hij kon verwerken. De sigaren verkocht hij aan dezelfde persoon, soms een tabakshandelaar, soms een fabrikant.

Tegen het einde van de negentiende eeuw was er nagenoeg in elke bedrijfstak beroering over de arbeidsvoorwaarden. De sigarenmakers begonnen steeds meer te protesteren. Om bij het onderhandelen over betere arbeidsvoorwaarden sterker te staan, bundelden zij hun krachten in verenigingen. Ook in Bergeijk en Valkenswaard.

De oprichting van de Nederlandse Sigarenmakers- en Tabaksbewerkingsbond kwam in 1887 tot stand. Deze (landelijke) bond was van socialistische signatuur. In vier jaar tijd groeide hij uit tot twintig afdelingen. In het overwegende katholieke Brabant en Limburg kreeg hij nauwelijks voet aan de grond. Sterker nog, hij kreeg van katholieke en protestante kant de wind recht van voren. Paus Leo XIII kwam in 1891 met de encycliek *Rerum Novarum*. Hierin veroordeelde hij de ideeën van socialisten en anarchisten. Katholieke arbeiders werd verboden zich aan te sluiten bij socialistische of anarchistische bonden. Op straffe van excommunicatie, lezen we ergens. Voor een katholiek gedoopte en getogen sigarenmaker was dit een onverteerbaar vooruitzicht. Al snel komen er voor de sigarenmakers en tabaksverwerkers confessionele vakbonden, dus georganiseerd op basis van geloofsovertuiging. Bijvoorbeeld de Nederlandse R.K. Tabaksbewerkingsbond (1897). Twee jaar later wordt de Christelijke Bond van Sigarenmakers en Tabaksbewerders in Nederland actief. Weer later komt nog de Federatie van Sigarenmakers en Tabaksbewerders (1904) in beeld.

Jarenlang is vooral in tijden van acties de hetze tegen de socialistische bond zeer hevig geweest. Nog in 1920 schrijft het blad *Rooms Leven* in zijn kolommen: *'Iets wat tien jaar geleden had moeten gebeuren, kan nog. Patroons, werkgevers, slaat uw handen in een, weest in dat opzicht eensgezind en stuurt al uw socialistische gezinde arbeiders uit uw fabrieken. Stuurt ze er uit en laat u niet vertederen door medelijden met hun gezin'*. Niet bij iedereen vond dit instemming, want de RK Nieuwe Dordsche Courant van 10 juni 1921 vond *'dit heel erg'*! Te Valkenswaard moesten de socialisten op een fabriek een verklaring tekenen *'dat zij ongedwongen lid van RK Tabaksbewerdersbond waren geworden'*...

Aanvankelijk werden alleen de bestaande grieven en ergernissen geïnventariseerd en bij de patroon aangekaart: *'Moeten wij soms 2 à 3 uur voor niets pakken tabak versjouwen? Eisen wij teveel wanneer wij voor dat werk 15 cent per uur vragen? Waarom neemt gij sigarenmakers aan voor 28 cent per 100 en betaalt hen zaterdags maar 25 cent per 100? Waarom betaalt gij aan sorteerdere, die maar de helft van f 8.- in de week verdienen, voor een gehele nacht van overwerk de som van 25 cent?'* Concrete eisen werden echter niet gesteld. Er werd alleen maar verzocht om een *'zo spoedig mogelijke verandering, daar de toestand onhoudbaar was'*.

De fabrikanten lieten zich niet onbetuigd maar gingen bij elkaar steun zoeken om aan te ver gaande eisen van werknemers paal en perk te stellen. In 1907 werd het verbond van Verenigingen van Sigarenfabrikanten in Nederland opgericht. Hierin waren een zeer groot deel van de sigarenfabrikanten van 'boven de Maas' georganiseerd. Pas in 1912 was er sprake van een R.K. Zuidelijke Bond van Sigarenfabrikanten. Kennelijk begonnen de patroons de hete adem van de socialistische vakbond in de nek te voelen. Deze 'rooie' bond telde in dat jaar zeventig afdelingen, waarvan al tien in het Zuiden, onder andere in Valkenswaard.

Maar keren we terug naar Bergeijk, vanouds een van de vele rooms-katholieke dorpen in Zuidoost-Brabant, waar nagenoeg iedereen de kost verdiende in de landbouw. Mede door opeenvolgende

landbouwcrisissen nam in de achttiende eeuw de werkloosheid toe. Voor een gehuwde met gezin was dat een hard gelag: zonder werk geen inkomsten. Vóór 1900 was men voor ondersteuning aangewezen op familie of liefdadigheidsinstellingen. Als je daar niet meer terecht kon, ging je om hulp vragen bij de gemeente.

Het was voor veel werkzoekenden een uitkomst dat een aantal ondernemers besloot op de dorpen een sigarenmakerij te beginnen. Omstreeks 1865 kwam in Valkenswaard en Bergeijk de fabricage van sigaren op gang. Initiatiefnemers waren vaak zonen van lokale middenstanders. Tot 1875 waren er in Valkenswaard nog maar weinig sigarenmakers te vinden. Na 1880 werd de sigarenmakerij daar de belangrijkste bron van inkomsten. In Bergeijk kwam de sector pas aan het eind van de negentiende eeuw op toeren.

De afzetmarkt van sigaren was in die tijd enorm. Er was geen grote vakkennis vereist en evenmin een flink kapitaal. Ruwe tabak kon naar behoefte worden ingekocht, machines waren niet in zwang en een bedrijfspand was niet vereist. Om het bedrijf goed op orde te krijgen, trok men doorgaans van elders een meesterknecht aan. Hij was een ervaren sigarenmaker, later bedrijfsleider genoemd. Hij had tot taak de aspirant sigarenmaker de mores van het vak te leren en toezicht te houden op de fabricage.

Vrouwen en jonge kinderen werden ingeschakeld voor het relatief eenvoudige werk, zoals het strippen van de tabaksbladeren, terwijl de wat oudere jeugd aan de slag kon als bosjesmaker. Als kinderen golden in die tijd jongens en meisjes in de leeftijd van 12 jaar tot 16 jaar. De rest (vanaf 16 jaar) werd onder de volwassenen gerangschikt. Over het algemeen was de sigarenindustrie door de Brabantse bevolking met grote welwillendheid ontvangen. Zij bracht financiële vooruitgang in alle geledingen, niet in de laatste plaats in de arbeidende klasse. De opkomende generatie koos bewust voor de fabriek, daarbij mogelijk gestimuleerd door de ouders, die hun kinderen iets beters gunden dan wat zij zelf hadden doorgemaakt.

*In Bergeijk.
Overvloedig en zeer goedkoop...
(Het Nieuws van de Dag, 7 juni 1900)*

Eind negentiende en begin twintigste eeuw zien we dat veel sigarenfabrikanten uit de tegenwoordige Randstad zich kwamen (her)vestigen in het oosten en zuiden van Nederland. Zoals Henri van Abbe (Karel I) die in 1908 Amsterdam verliet en naar Eindhoven (Gestel) kwam. Hij had genoeg van de vele arbeidsconflicten in de Amsterdamse sigarenindustrie. Maar ook omdat Eindhoven en omliggende plaatsen een ruim aanbod hadden van uit de landbouw afkomstige arbeidskrachten.

De levensstandaard in Zuidoost-Brabant was beduidend lager dan in het westen en midden van het land. Dit had in 1891 een belangrijke rol gespeeld bij de vestiging van de gloeilampenfabriek Philips in Eindhoven. Dat vertaalde zich later in ook in de cao's voor de tabaksindustrie. De Nederlandse gemeenten werden verdeeld in vijf 'plaatsklassen'. Kempische dorpen als Bergeijk kregen het predicaat de vijfde, laagste klasse.

Voorbeeld van de loonregeling in de cao van 1930:

Klassen	Voorbeelden van gemeenten in een bepaalde klasse	Loon per 1.000 st. (1)	Loon per 1.000 st. (2)
1.	Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage	17,33	12,93
2.	Groningen, Utrecht, Heerlen	16,91	12,34
3.	Eindhoven, Helmond, Valkenswaard	16,50	12,00
4.	Veldhoven, Waalre, Deurne, Weert	16,00	11,64
5.	Bergeijk, Eersel, Riethoven, Luyksgestel	15,51	11,28

(1) Deze kolom geldt voor vormwerksigaren met een detailhandelsprijs van 15 cent of hoger.

(2) Idem maar met een detailhandelsprijs van 6 cent of minder.

3e. op andere dan de daartoe bestemde plaatsen zijn behoeften te doen ;
 4e. met tabakspuimen of andere voorwerpen te gooien ;
 5e. een of andere spijs te gebruiken behalve dan in de daarvoor aangewezen schaftlokalen ;
 6e. de orde te verstoren ;
 7e. iemand in zijn Godsdienstige of Politieke overtuiging te kwetsen, onzedige of dubbelzinnige taal te spreken, dergelijke liedjes te zingen ; Godslasteringen te uiten, elkander te sarren of uit te schelden, iemand te mishandelen, te vechten of te stoeien ;
 8e. het in de fabriek medebrengen of gebruiken van bier of andere alcoholhoudende dranken ; het in de werkplaats bij zich hebben van visch (waaronder schaaldieren), fruit en bloemen ;
 9e. in de fabriek of op het fabrieksterrein te collecteeren of colporteeren zonder toestemming van den werkgever ; de inning van contributie en van vrijwillige bijdragen voor, en het verstrekken van schriftelijke mededeelingen en vakbladen van hunne Organisatie is geoorloofd, mits dit zonder storing van het bedrijf geschiedt ;
 10e. personen, die niet op de fabriek thuis hooren, zonder verlof op de fabriek mede te brengen of toe te laten ;
 11e. de tabak te bevochtigen anders dan op de daarvoor voorgeschreven wijze ;
 12e. te spuwen of vuil te werpen anders dan in de daarvoor bestemde bakjes, die door den werkgever zullen worden verstrekt ;
 13e. met opzet of door nalatigheid andere tabak te gebruiken, of op andere wijze te verwerken dan is voorgeschreven ;
 14e. tabak op den grond vast te trappen en de gevallen tabak op den grond te laten liggen ;
 15e. na te laten de gevallen tabak onverwijld zuiver te maken ;
 16e. behoorlijk bereid binnengoed kort te wrijven ;
 17e. geld of geschenken aan te bieden aan meesterknechts of bazen in welken vorm ook, hetzij direct of indirect ;
 18e. buiten noodzaak te gebruiken of aan te raken op eenige wijze : de liften, lieren, telefonen, kachels, centrale verwarming, brandblusschers, brand- of gaskranen, elektrische contacten en machinerieën ; deze bepaling slaat niet op het personeel, dat met de bediening daarvan belast is ;
 19e. gedurende de werkzaamheden buiten de fabriek, herbergen of drankgelegenheden te bezoeken ;

Cao 1930. Artikel 13. Het is verboden...

Een goede Bergeijkse sigarenmaker kon dus in Valkenswaard voor het draaien van duizend sigaren fl. 1,- respectievelijk fl. 0,74 meer verdienen dan in Bergeijk. En dat in een tijd dat elke stuiver en elk dubbeltje nog echt telde in de kosten van levensonderhoud.

Maandag houden

Zes lange werkdagen per week lieten weinig ruimte voor rust en recreatie over. Alleen de zondag gold als vaste rustdag. Vakantie was een onbekend begrip. De sigarenmakers wisten niet beter dan dat zij, wilden zij tenminste brood op de plank hebben, moesten werken, werken en nog eens werken. Gelegenheden om zich buitenshuis te vermaken waren er niet. Althans niet zonder alcohol. Zon- en feestdagen waren drankdagen bij uitstek. Evenals kermissen en markten.

Voor al onder sigarenmakers kwam het zogenaamde maandaghouden veel voor. Dat was de gewoonte om de maandagmorgen of zelfs de hele maandag niet op het werk te verschijnen, hetzij omdat velen

's maandagsmorgens nog niet bekwaam waren om te werken, hetzij om de zondag wat langer na te vieren en nog wat moed in te drinken voor de komende week. Bovendien: wanneer een sigarenmaker 's zondags teveel had gedronken dan kon hij 's maandags niet werken, eenvoudig omdat zijn handen niet wilden.

De patroon liet het doorgaans maar gebeuren, zeker in tijden van personeelsschaarste. Hij wist wel dat de verloren uren zouden worden ingehaald. In een Valkenswaardse fabriek werd verzuim beboet met drie centen. De namen werden vermeld op een bord dat openlijk in de fabriek hing. Gebruikelijk was dat eenmaal per jaar, zaterdag voor aanvang van de kermis, het opgespaarde boetegeld werd verdeeld onder de mensen. De opkomende vakorganisaties *brachten op den duur wijzigingen in dit systeem*. Er gold voortaan een fabrieksreglement waaraan iedereen zich had te houden.

Bier & borrels

Een euvel waar de werkman rond 1900 nog diep onder gebukt ging, was het drankmisbruik. Dit misbruik was in de hand gewerkt door de drinkgewoonten, maar vooral ook door de weinig aantrekkelijke woon- en werkomstandigheden. Ook het drankgebruik onder sigarenmakers loog er niet om. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw deden drankbestrijdingsverenigingen van allerlei signatuur veel moeite om het drankmisbruik te beteugelen.

De verdiensten van een sigarenmaker

Verdiende in 1871 In Zuidoost-Nederland een leerlooier viereen halve gulden, de lijnzieder vier, en moest de koperslager het met drie-eneenhalve gulden per week doen, de sigarenmaker torende boven dit alles uit met weeklonen van vijf en zes gulden. Voor die prijs wilde hij de aantijging dat hij tot 'het fabrieksvolk' behoorde wel voor lief nemen. In Bergeijk had in 1903 de net opgerichte plaatselijke afdeling van de R.K. Tabaksbewerkingsbond – met de grootvader van schrijver dezes als secretaris – een conflict met een sigarenfabrikant. De vakbond verweet hem dat hij zijn arbeiders te weinig betaalde. In de regionale krant deed de fabrikant uit de doeken dat hij acht vaste werklieden had die naar zijn zeggen gemiddeld f 6,65 per week verdienden. Dat kon meer of minder zijn naar gelang er al dan niet een heiligendag in de week viel. In een berekening liet hij zien dat dit weekloon nog zo slecht niet was. Slaagde zijn sigarenmaker erin om 3.600 sigaren per week te produceren (de Vakbond ging uit van 4.000 sigaren per week), dan nóg waren de weekverdiensten als volgt:

3.600 sigaren à 20 cent per 100 = fl. 7,20 (ofwel 600 sigaren per dag c.q. 50 stuks per uur).

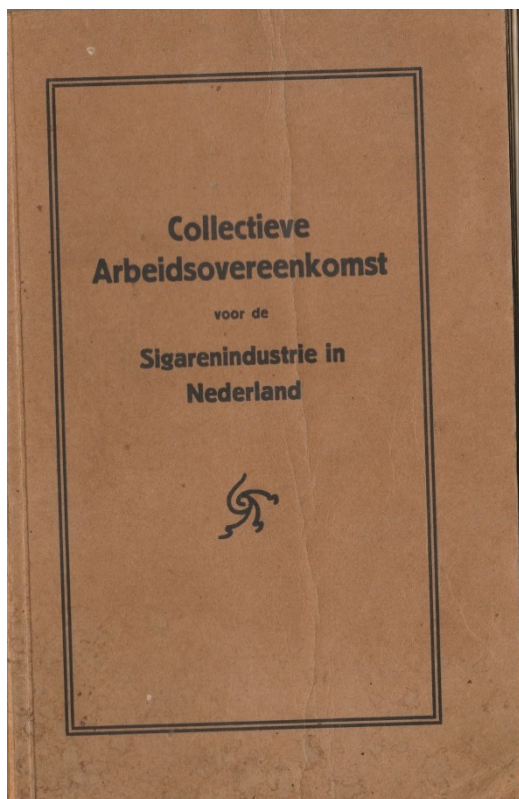
3.600 bossen à 8 cent per 100 = fl. 2,88 (deze bosjes werden door de sigarenmaker voorzien van het kostbare dekblad. Aanvankelijk maakten de sigarenmakers de bosjes zelf. Later lieten zij dit over aan een jongen (de bosjesmaker) die speciaal voor hen werkte en ook door hen werd betaald (twee gulden per week). Op den duur zou een bosjesmaker door de fabrikant worden betaald.

Tot slot gaf de onder vuur liggende patroon aan dat zijn lonen ook afhankelijk waren van het soort sigaren dat gedraaid moest worden. Zo betaalde hij 26 tot 32 cent (vormwerk) met 20 vormen, en 45 tot 65 cent voor handwerk. De fabrikant concludeerde dat 'zijn' sigarenmaker op jaarbasis ruim fl. 300,- kon verdienen. Dat was beduidend meer dan wat de Vakbond voor ogen had.

Acht jaar later, in 1911, verdienden de sigarenmakers te Bergeijk nog steeds gemiddeld fl. 6,50 per week. In hetzelfde jaar was het weekloon van een sigarenmaker te Valkenswaard ongeveer fl. 8,-, terwijl een schoenmaker daar amper fl. 5,- per week verdiende. In 1916 verdiende die sigarenmaker weliswaar twee gulden per week meer, maar daarmee kon hij vanwege de inflatiegolf die het land overspoelde, nog minder doen dan vijf jaar eerder, toen hij nog fl. 8,- verdiende.

De Eerste Wereldoorlog

Tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) waarbij Nederland neutraal bleef, kon de specialiteit van de sigarenmaker onafgebroken doorgaan terwijl elders in Europa de industriële productie vrijwel stil lag. De Bergeijkse sigarenfabrikant Frans van Veldhoven had aanvankelijk niet te klagen omdat hij bij het uitbreken van de oorlog een royale voorraad ruwe tabak achter de hand had, terwijl anderen met veel minder moesten zien rond te komen. De productie kwam bij Van Veldhoven zelfs in een stroomversnelling omdat zijn sigaren 's nachts via smokkelpaadjes de nabije grens overgingen. Aan de Belgische kant konden de Duitse soldaten er niet genoeg van krijgen. Dat leverde de fabrikant een smak geld op. In die tijd werden de lonen voor de sigarenmakers regelmatig drastisch verhoogd. Maar tegelijkertijd en met dezelfde vaart waren de kosten van levensonderhoud omhoog geschoten.

Cao 1930 omslag boekje

Nadat in 1920 de eerste landelijke cao voor de sigarenindustrie tot stand was gekomen, moest de fabrikant zich gewoon houden aan de daarin vermelde loonregeling. Welke lonen voor de verschillende modellen sigaren golden, welke toeslag voor moeilijk verwerkbaar tabak gegeven moest worden, wat strippers verdienden, dat alles stond tot op cent nauwkeurig in de cao. Hield hij zich hier niet aan, dan kreeg hij de vakbond op zijn dak. In latere jaren werden de loonregelingen telkens aangepast.

De werktijden

Op de fabriek van Fried Aarts werd in 1903 gewerkt van 's morgens zes tot 's avonds acht uur, met tweeëneen-half uur schaftijd. Dus elf en een half uur per dag. Uitgaande van de toen nog geldende zesdaagse werkweek, ging het dus om een werkweek van bijna zeventig uur.

noodigde materialen, als hout, etiketten en papier op maat verstrekt worden.

De loonen, hieronder genoemd, zijn bedoeld per 100 stuks.

Omschrijving	Bewerking 1 (centen)	Bewerking 2 en 3 (centen)
Raampjes spijkeren 12 nagels	61	61
Bodems " 6 "	22	22
Deksels randen	31	31
Kopstukken omplakken	26	—
" inplakken	—	23
Zijstukken omplakken	26	—
" inplakken	—	23
Ruglijmen	31	31
Raampjes randen	—	26
Pootjes plakken	17	17
Spiegels plakken	57	57
Opleggers vouwen en inpl..	31	31
Geheele bovenrand	36	—
" onderrand	36	36
Rugrand plakken	—	11
Groot buitenetiket	30	30
Klein "	21	21
Totaal ...	f 4.25	f 4.20

Door partijen zal na ingang van dit Contract zoo mogelijk een stukloonregeling worden vastgesteld voor het spijkeren of krammen van kistjes met de spijkermachine die, in dat geval, als behorende tot het contract zal zijn aan te merken.

Cao 1930: paragraaf Plakloonregeling (stukloon)

In 1911 werken de sigarenmakers te Valkenswaard 's winters negen en een half en 's zomers tien en een half uur. Het waren weer de vakbonden die tegen de buitensporig lange werktijden in het geweer kwamen. Op 1 november 1919 trad de wet-Aalberse in werking. Een werkdag duurde nog maar acht uur. De werkweek telt nu vijfenveertig uren en een vrije zaterdagmiddag. De werktijden zorgden door de jaren heen regelmatig voor wrijving. De ene keer weigerde de fabrikant aan redelijke eisen tot loonsverhoging te voldoen. De andere keer besloot de fabrikant tot loonsverlaging. Als de arbeider die niet accepteerde, kon hij vertrekken.

Gedwongen winkelnering.

Een kwalijk maar wijdverbreid gebruik was de gedwongen winkelnering. Alom in het dorp was bekend dat bepaalde winkels gelieerd waren aan een sigarenfabrikant en dat men, als men voor die fabrikant werkte, maar beter bij die winkel zijn boodschappen kon doen. Deed je dat niet, dan kon je het schudden: bij slapte werd je dan als eerste op straat gezet. In het algemeen ging het om winkels met kruidenierswaren, soms ook manufacturen, kleding en tabak. Af en toe kon je zelfs niet om zo'n winkel heen omdat het loon deels werd uitbetaald in bonnen. Bonnen die alleen inwisselbaar waren bij de aan de werkgever gelieerde winkel. Al in 1888 kwam in Valkenswaard gedwongen winkelnering voor. Bij de Gebroeders Van Best nog wel, in die jaren de fabrikanten met de meeste werknemers. Van Best bouwde een uitbouw aan zijn riante woning en begon daarin een winkel, gerund door zijn moeder. Bij haar werden de werknemers van de Van Best-sigarenfabriek geacht hun inkopen hier te doen. Het assortiment was ruim gesorteerd en men kon er gemakkelijk de gekochte waren 'laten opschrijven'. Daar stond tegenover dat de prijzen er gemiddeld zo'n twintig procent boven het gangbare niveau lagen. De openstaande rekeningen van de werknemers werden met voorrang vereffend als de lonen werden uitbetaald. En je kon maar beter goede maatjes blijven met de meesterknecht, die op een fabriek het werk verdeelde, door in het (door zijn vrouw bestierde) café regelmatig een borreltje te gaan drinken. Volgens zegslieden waren deze praktijken tot 1914 gangbaar.

Sigarenpijpje: Rookt 'Tilenzo', de beste kwaliteitssigaar!
Wettig gedeponerd, Bergeijk (N. BR.)

De fabrikanten lieten zich ook wel eens van hun beste kant zien. Het blijkt dat ze bij dorpsfeesten, bij jubilea en bij lief en leed van werknemers vaak niet de beroerdste waren. Tijdens de jaarlijkse kermis (in elk geval te Bergeijk) kregen alle knechts vijftien rokertjes extra; normaal was dit vijf per weekeinde, plus

één per dag. Dat was in de tijd dat men in een sigarenwinkel een dubbeltje voor vijf sigaren betaalde. En dan ging het niet om zomaar wat sigaren. Het verhaal gaat dat er drie 'gespikkelde' bij moesten zijn. Dit dekblad liet de rijpheid van het Borneoblad uitkomen. En traditioneel was ook dat ze met een sigarenpijpje blij moesten worden gemaakt.

Het zomaar 'weggeven' van rokertjes aan het personeel was na de introductie van de tabaksaccijns niet meer zo vanzelfsprekend. Een fabrikant mocht dan nog wel zijn personeel blij maken met een sigaar zonder accijnsring (en voor een laag prijsje), maar moest daarvoor strak gereguleerde procedures volgen.

J. H. TILBORGHES & Zn.
SIGARENFABRIEK „TILENZO“
BERGEYK (N.-Br.)
TELEF. 30 — POSTREKENING 42514

BERGEYK, 9 Maart 1935

Ondergeteekende J.H. Tilborghes, Sigarenfabrikant, Bergeyk, verstrekt hierbij opgave van sigaren, welke zonder accijnsring en tegen zeer verminderde prijs verkocht worden aan de bij hem in dienst zijnde sigarenmakers.

De uitslag daarvan geschiedt op Zaterdag om 12 uur s'middags.
Indien Zaterdag een door de wet erkende feestdag is geschiedt de uitslag op Vrijdag om 18 uur.

Naam	Woonplaats	Aantal
W. Jacobs	Bergeyk No 255 A	10
A. Leppens	Bergeyk No 154 A	10
J. Kuypers	Bergeyk No 121 B	10
		30 stuks totaal

Aan sigarenmakers worden uitsluitend sigaren verstrekt met een accijns van 12½ %

Copie: uitslag maatschap heeft lang de werkdag van 12 uur s'middags. Zaterdag is door de wet een feestdag is geschiedt de uitslag op vrijdag om 18 uur.
Beest. 28.3.35
de ond. Tilborghes
Bergeyk.

uitslag van 30 (dertig!) sigaren Tilenzo 1935

Arbeidswetgeving

Vanaf 1900 begon de landelijke arbeidswetgeving steeds meer vorm te krijgen. De arbeidswet bood aanvankelijk alleen bescherming aan arbeiders werkzaam in fabrieken en werkplaatsen. Op de huisindustrie was zij niet van toepassing. En juist in de huisindustrie was sprake van onaanvaardbare werkomstandigheden: het strippen van tabak (stoffig en een onaangename geur) bijvoorbeeld, vond doorgaans plaats in de vertrekken waar zich ook het huiselijke leven afspeelde. Zelfs kinderen werden bij deze ongezonde bezigheid betrokken.

De sigarenmakersziekte

Een geneesheer van een groot ziekenfonds stelde in 1897 in een medisch tijdschrift de vaak erbarmelijke werk- en leefomstandigheden in de huisnijverheid aan de kaak: ... verder een hoop ineengerolde tabaksbladen, afvalsel en binnengoed, alles met de nodige tabakstof bedekt. De lucht, die gij daar inademt, is scherp, prikkelt de slijmvliezen uwer luchtwegen en bijna altijd valt u het mufte, onfrisse dier atmosfeer zo sterk op dat gij de neiging gevoelt direct een raam te openen teneinde een zuivere toestand te scheppen Gebrek aan zuurstof, gebrek aan voedsel, gebrek aan reinheid, en overmaat van ramp het tabakstof en door de ziektekiemen bezwangerde inademhalingslucht, ziedaar reeds de oorzaken te over voor de beschreven toestand.

De schrijver zet verder uiteen dat ook andere oorzaken van zeer grote invloed zijn: ... *zij hebben [in de fabriek] onafgebroken zittend werk, dat bovendien veel te lang (plm. 11 uur) duurt, hun gehele arbeid bestaat uit handenarbeid. Daar voor het werk geen lichaamskracht nodig is zijn het dikwijls juist de zwakste mensen die dit beroep kiezen, alle omstandigheden, die de wijze van werken tot een zeer nadelige maken voor de gezondheid... De voeding der arbeiders is meestal bijzonder slecht; we mogen wel zeggen, dat het hoofdvoedsel uit brood en aardappelen bestaat, terwijl alleen zondags vlees wordt gegeten in zeer beperkte mate.* En de schrijver vervolgde: *Het moet ons dan niet verwonderen dat de longtering, de tuberculose juist onder de werkloden in deze tak van arbeid de meeste slachtoffers vraagt.*

In Valkenswaard hebben ze dat geweten. Het dorp kreeg in 1900 zijn eerste bevoegde arts: dokter Dagevos. In 1906 vestigde zich naast hem ook nog dokter Kauling, een arts, die zich gespecialiseerd had in de behandeling van tuberculose...

Sociale wetgeving

Om een werkloze sigarenmaker financieel te kunnen ondersteunen, hielden de vakbonden er al vrij snel werkloosheidskassen op na. In 1917 kwam de overheid met het werkloosheidsbesluit. Zij ging die werkloosheidskassen aanvullen. Maar alleen als je lid was van een vakbond kreeg je een uitkering. Die was minimaal: de eerste levensbehoeften konden er net mee betaald worden. Om de sigarenmakers financieel te steunen in de zorgen van hun gezin, werd in 1923 het Kindertoeslagfonds (Gezinstoeslagfonds) in het leven geroepen. De sigarenmaker kon daarna wekelijks rekenen op ten hoogste fl. 1,- per week (1931) voor ieder kind beneden de veertien jaar, te beginnen met het vierde kind beneden die leeftijd. Toen in 1929 in Amerika een grote economische crisis uitbrak, kwam ook Nederland in de problemen. De overheid werd gedwongen om rigoureuus in haar uitgaven te schrappen. In 1934 verlaagde de regering de steun aan werklozen. Dat was precies in een tijd waarin de werkloosheid in de sigarenindustrie weer begon te stijgen. Tot de Tweede Wereldoorlog hadden de Bergeijkse werklozen het erg zwaar. De steun waarvan ze afhankelijk waren, werd steeds minder. De prijzen daarentegen werden steeds hoger.

Huisvesting sigarenmakers

In 1909 en 1911 kwam een enquêtecommissie met een aantal rapporten over de sigarenmakerij in het Zuidoostelijke deel van Noord-Brabant. Opvallend in 1909 was het grote aantal thuiswerkenden. De verdiensten waren allerbelabberdst: Met het thuis strippen van tabak werd ongeveer vier cent per uur verdiend. Het maken van sigaren aan huis werd veelal uitgevoerd tegen een stukloon van 29 à 30 cent per honderd sigaren, hetgeen ruim drie uur arbeid vorderde en daardoor neerkwam op een uurloon van circa 10 cent. De thuisarbeid vond plaats in vertrekken die in bijna 60% van de gevallen tevens als woonkamer en keuken in gebruik waren en in 40% zelfs als woonkamer, keuken én slaapkamer. Nergens een afzonderlijk werkvertrek. De enquête van 1909 signaleerde niettemin een schijnbare afname van de thuisindustrie, maar daarbij werd expliciet een uitzondering gemaakt voor Valkenswaard. In 1911 woonde het overgrote deel van de sigarenmakersgezinnen in een gehuurde woning, waarvan in ongeveer de helft van de gevallen de huur minder dan anderhalve gulden per week bedroeg.

De Commissaris van de Koningin in Noord-Brabant bezocht tussen 1896 en 1925 regelmatig alle gemeenten in zijn provincie. Zijn bevindingen werden op papier gezet. Over het bezoek aan Bergeijk in 1916 lezen we dat het de sigarenindustrie goed ging. De sigarenmakers woonden meestal in eigen woningen, met een kwart hectare land. Zij kregen gemakkelijk een hypotheek tegen 4 of 4 ½ procent rente. De geest van het volk was goed; de bonden gaven geen aanleiding tot moeilijkheden.

De Tabakswet

In 1921 zag de Tabakswet het licht. Een wet met vérstrekkende gevolgen. Vóór de inwerkstelling van deze wet was in ons land de situatie aldus, dat slechts de uit het buitenland aangevoerde tabak en tabaksartikelen aan een matige belasting in de vorm van een invoerrecht onderworpen waren. De hier te lande vervaardigde tabaksproducten waren toen geheel vrij van belasting. Het besluit om tot een tabakswet te komen, was al in 1914 genomen. Maar de invoering werd telkens weer uitgesteld omdat de sigarenindustrie om allerlei redenen dwars bleef liggen. De wet beoogde vooral de vrijheid in handel van tabaksfabrikaten aan de banden te leggen. Hij bepaalde dat sigaren alleen nog door vergunningshouders mochten worden geproduceerd én verkocht. Bovendien werd met deze wet de accijnsbelasting op tabaksproducten ingevoerd. Die accijns kwam voor rekening van de fabrikant en moest door hem aan de belastingdienst worden afgedragen. Alle tabaksproducten mochten voortaan uitsluitend het bedrijfspand verlaten met een uniek accijnsnummer in gesloten verpakking. Hierdoor werd rookwaar een merkartikel, met een officiële prijs en gewicht. Aan een bedrijfspand werden stringente eisen gesteld. Zo moest het bedrijfspand bereikbaar zijn vanaf de openbare weg, en moest het minstens twee meter van het woonhuis afstaan. In huiselijke kring mochten absoluut geen sigaren meer worden geproduceerd. Dat gold dus ook voor de eigenwerkers. De wet betekende ook automatisch het einde van de thuiswerkers. Die thuiswerker mocht met zijn sigaren niet op straat omdat zij niet voorzien waren van een accijnsbandje. Bij overtreding kon hij rekenen op een fikse boete.

Crisis in de jaren '20

De aanloop tot de in- en doorvoering van de cao (maart 1920), ging gepaard met grote werkloosheid in het land. Op een gegeven moment was bijna 40 procent van de beroepsbevolking werkloos. In Valkenswaard ontstond een conflict omdat de fabrikanten iedereen de wacht wilde aanzeggen die niet de voorwaarden accepteerde zoals zij door hen werden gedictéerd. Het ging daarbij wel om een loonsverlaging met dertig procent. Geen vakantiedagen meer en evenmin nog loon voor verzuim op feestdagen. De fabrikanten van Valkenswaard wilden in de cao weer van de derde naar de (lagere) vierde klas. Met de indexbepalingen, die de arbeiders aan een toeslag zouden helpen als de kosten van levensonderhoud stegen, werd niet langer rekening gehouden.

In 1920 werd ook de grondslag gelegd voor crisis-steunmaatregelen. De werkloze tabaksbewerker, die niet langer recht had op een uitkering uit de werklozenkas, ontving nu een wekelijkse ondersteuning van overheidswege.

Tot 1921 had de import van sigaren in Nederland nooit veel om het lijf gehad. Dat veranderde toen ook in Duitsland de inflatie in alle hevigheid toesloeg. Was in 1920 de prijs van de uit Duitsland ingevoerde sigaren nog f 4.25 per kilo, in 1922 was zij al gedaald tot f 1,45. Het kwam er op neer dat de prijs van een kant en klare sigaar uit Duitsland lager was dan het loon, dat de fabrikant in ons land voor het maken van die sigaar moest betalen. Er waren Nederlandse sigarenfabrikanten die hun personeel aan de dijk zetten en hun tabak naar Duitsland stuurden, waar er ze tegen een schijntje sigaren van werden gemaakt. Die dan weer in ons land werden geïmporteerd.

Mechanisatie

Vanaf eind jaren twintig was het in de sigarenindustrie weer kommer en kwel als gevolg van de wereldwijde economisch crisis en de daarmee gepaard gaande koopkrachtvermindering. Slapte heerste bij veel bedrijven, reden waarom talloze werknemers werkloos raakten. Weer nam in het Zuiden de werkloosheid onder de sigarenmakers extreme vormen aan. Werkloze sigarenmakers werden veelal te werk gesteld in de 'Werkverschaffing', een werkgelegenheid gecreëerd door de Staat, ten behoeve van Staatsbosbeheer. Hier kon onze sigarenmaker dertig cent per uur verdienen. Zo is het 'Leenderbos' in Valkenswaard ontstaan, in de periode 1932-1935.

Vanwege de kosten gingen binnenlandse kopers steeds goedkopere sigaren roken. Dat zinde de sigarenfabrikanten niet omdat de winstmarges op de goedkopere sigaren marginaal waren. Mechanisatie van de productie was één van de antwoorden op dit probleem. Met mechaniseren kon de kostprijs naar beneden worden gebracht. De zogenaamde 'enkele bosjesmachine' had een capaciteit van 1.200 bosjes per uur. Tientallen bosjesmakers werden overbodig. In 1929 liet een fabrikant in een interview weten dat hij bij mechanisatie zestig meisjes en vijf monteurs en hulpmonteurs nodig had voor een productie van 240.000 sigaren per week. Bij handmatige productie zouden hiervoor honderdveertig sigarenmakers nodig zijn.

Loon voor personen, die belast zijn met de bediening der Bosjesmachine.	
Leeftijd in jaren	Uurloon in centen
14	8
15	14
16	20
17	26
18	32
19	38
20	42
21	46
22 en ouder	50

De werkgever heeft het recht bovenstaande categorie van arbeiders ook in stukloon of premieloon te laten werken, echter onder voorwaarde, dat het stuk- of premieloon zoodanig is, dat daarmede door den betrokken werknemer minstens het voor hem vastgestelde leeftijdsloon kan worden verdiend.

Cao 1930
Loonregeling voor hen die de bosjesmachine bedienen

Loonregeling voor jeugdige arbeiders.				
Het uurloon van deze werklieden zal bedragen op een leeftijd van:				
Leeftijd in jaren	Deksorteerders en dektellers	Dekopleggers	Sigaren-sorteerders	Plakkers
16	15 ct.	15 ct.	15 ct.	15 ct.
17	20 "	20 "	20 "	20 "
18	27 "	27 "	27 "	27 "
19	34 "	33 "	34 "	33 "
20	42 "	39 "	42 "	39 "
21	50 "	44 "	50 "	44 "
22 en ouder	57 "	49 "	57 "	49 "

Indien de hierboven bedoelde personen in staat zijn zelfstandig behoorlijk werk te leveren, kunnen zij op eigen verzoek en ter beoordeeling van den werkgever aan stukwerk worden gezet en zullen dan het volle stukloon ontvangen.

Voor sorteerders-leerlingen geldt bovendien de bepaling dat zij minstens 2 jaar leerling-sorteerder moeten zijn geweest.

Cao 1930
Loonregeling voor jeugdige arbeiders

Om werkgelegenheid te kunnen behouden, maakten de vakbonden zich vanaf 1933 sterk om aan de mechanisatie paal en perk te stellen. Na veel vijven en zessen lukte dat. Hoewel de overheid nooit eerder in het mechanisatie van een tak van industrie had ingegrepen, en dat ook later niet meer zou doen, werd toch in 1936 in deze bedrijfstak bij wijze van crisismaatregel van overheidswege voortgaande mechanisatie verboden. Kostprijsverlaging door middel van mechanisatie werd voorlopig onmogelijk gemaakt. Tenminste als het ging om bosjes- en compleetmachines. Het invoeren van machines die hulp- en nevenwerkzaamheden verrichten (zoals stripmachines, persen, matteer-, ring- en inpakmachines) mocht gewoon doorgaan. Ook door verdere rationalisatie gingen arbeidsplaatsen verloren: Aanvankelijk moest een sorteerder zesendertig verschillende kleurnuances onderscheiden. Door de sigaren te bepoederen bleven er slechts drie hoofdkleuren over. Een sorteerder pakte daardoor 100.000 sigaren per week op in plaats van 30.000 tot 40.000.

Bosjesmachine 1936

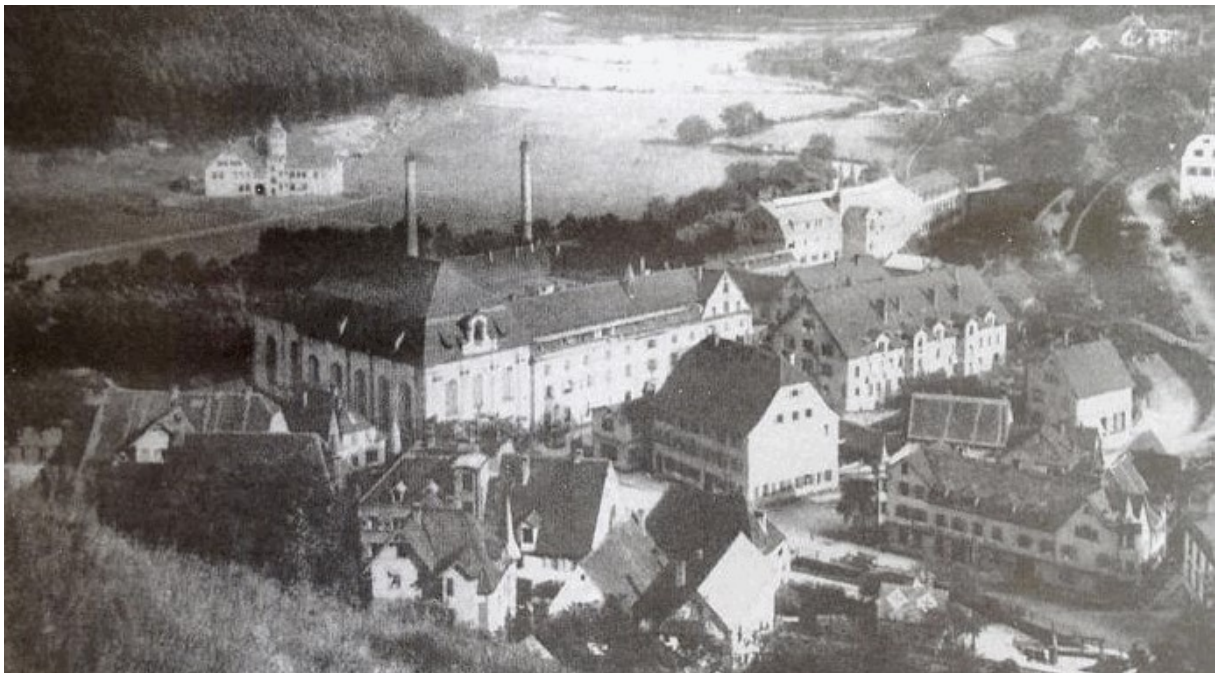
De Tweede Wereldoorlog

De Tweede Wereldoorlog is ook voor de Nederlandse sigarenindustrie een waar slagveld. Binnen de kortste keren is er nauwelijks ruwe tabak voorhanden. Een aantal fabrikanten is gewend om voor jaren grote hoeveelheden ruwe tabak in te kopen. Voorraden om twee tot drie jaar vooruit te kunnen zijn niet ongewoon. Maar de bezetter eiste ook die voorraden op. Wat nog geproduceerd kan worden ging op de bon. Kleinere sigarenfabrikanten zijn snel door hun voorraden heen en moeten noodgedwongen afhaken. Sigarenmakers worden

op straat gezet. De bezetter moet als gevolg van de toenemende schaarste selectief te werk gaan met het toewijzen van de ruwe tabak aan de sigarenfabrikanten. Medio 1943 komt de toewijzing uiteindelijk terecht bij de landelijk veertien grootste bedrijven, waaronder te Valkenswaard Hofnar en Willem II. Bij deze twee Valkenswaardse fabrieken kunnen eerder al een groot aantal werkzoekende Bergeijkse sigarenmakers aan de slag. Hofnar en Willem II exporteren dan al jaren sigaren over zee, naar Indonesië zelfs. Maar de fabrikanten stoppen hiermee omdat Duitse duikboten jacht maken op vrachtschepen om ze te kunnen torpederen. En met succes. De sigarenproductie in Bergeijk ligt dan al nagenoeg stil en die in Valkenswaard holt hard achteruit. Men zoekt in Valkenswaard naar vervangend werk om het bedrijf draaiende te houden en personeel te vrijwaren voor uitzending naar Duitsland of ander verplicht werk. Ze worden aan het werk gehouden met de fabricage van matten en bezems uit stro en buntgras en het vervaardigen van houten speelgoed. Fabrikanten slagen er zelfs in personeel uit te lenen aan Philips in nabijgelegen Eindhoven. Maar op zeker moment houdt dit alles ook op.

Arbeitseinsatz

Tijdens de bezettingsjaren werd het wel en wee van een bedrijfstak duidelijk bepaald door de 'Kriegswichtigkeit' ervan. In Januari 1942 was in Berlijn al verordonneerd dat in de bezette gebieden actief gezocht moest worden naar personeel dat ingezet kon worden voor de Duitse oorlogsindustrie. Nederlandse bedrijven moesten van de bezetter opgave doen van hun personeelsbestand met daarbij aangetekend de (on)misbaarheid van elke werknemer. De sigarenindustrie was dan de klos omdat die in feite slechts luxe producten leverde en bovendien met een overschot aan werkkrachten kampte, omdat de aanvoer van tabak bijna was stilgevallen. In april 1942 werden de Valkenswaardse sigarenfabrieken uitgekamd. Eind mei 1942 werd het eerste contingent werkloze sigarenmakers op de trein naar Oberndorf am Neckar gezet. Het waren ongeveer honderdtwintig jongens en mannen, voorheen werkzaam bij de Hofnar en Willem II te Valkenswaard en hun filialen. En allemaal katholiek. Vaak jongelui nog, die bij wijze van spreken nooit verder van huis waren geweest dan op bedevaart naar Handel. En nu naar Oberndorf, in de Heimat van de bezetter, zo'n 550 km verderop, tussen Stuttgart en de Zwitserse grens.

Mauserfabrieken Oberndorf

In oktober 1942 en januari 1943 werden opnieuw Valkenswaardenaars aan het werk gezet in Oberndorf. In dit dorp was de Mauser-Werke A.G. gevestigd, die een verscheidenheid aan oorlogstuig produceerde, zoals geweren, luchtafweergeschut en pistolen. Deze wapenfabriek telde op een gegeven moment 10.000 arbeiders, onder wie 5.700 Fremdarbeiter.

Er zijn verschillende gelegenheden geweest waarbij Mauser een kort verlof toestond aan Nederlandse arbeiders. Voor het eerst gebeurde dat al in 1942. De heren Wolters (Hofnar) en Kersten (Willem II) brachten in september van dat jaar een bezoek aan Oberndorf en 'hun' jongens. Voor ieder van hen hadden zij twee kisten sigaren meegebracht, met welke genotmiddelen ter plaatse ook een handeltje kon worden gedreven. Bijvoorbeeld om (uiteraard bonvrij) extra brood te bemachtigen. Tijdens hun korte verblijf hadden de twee sigarenfabrikanten het voor elkaar gekregen dat tientallen Mauser-arbeiders, die nog maar kort daarvoor als sigarenmaker in het werknemersregister waren geregistreerd, mee konden met een speciaal kerstverlof. De Duitse autoriteiten stemden hiermee in op voorwaarde dat de kosten voor de Valkenswaardse heren waren. Op 23 oktober werden de gegadigden ingelicht en op 17 december vertrok een *Sonderzug* van het station Oberndorf met aan boord maar liefst 647 Nederlandse verlofgangers. Ongeveer honderdzeventig van hen waren afkomstig uit Brabant, onder wie vooral de sigarenmakers uit de Kempen. Op 18 december vond een grote ontvangst in Valkenswaard plaats. Drie dagen vóór het officiële einde van de *Urlaub*, op 4 januari 1943, werden de arbeiders van de Hofnar door de directie ontvangen. Er werd een groepsfoto gemaakt waarop we – in hun zondagse pak - negenentachtig sigarenmakers tellen, allemaal bekend met naam en/of toenaam. De meesten zijn geboortig van Valkenswaard. Er staan negentien Bergeijkenaren tussen. Iedereen ontving weer sigaren voor onderweg, of liever, voor als men weer in Duitsland was. Sommigen hielden echter de Arbeitseinsatz voor gezien en doken onder. De meeste sigarenmakers gingen weer terug naar de Mauserfabrieken. Niet alleen omdat de mogelijkheden om onder te duiken nog beperkt waren, maar ook omdat men represailles vreesde tegen familieleden. Bovendien: de achtergebleven kameraden in Oberndorf, die zich voor de terugkomst garant hadden moeten stellen, zou elke kans op verlof worden ontnomen.

Hofnarpersoneel op kerstrees

Daar, in Oberndorf, kreeg de Fremdarbeiter evenveel betaald als zijn Duitse collega. In Marken helaas, die dan al geen dubbeltje waard bleken. Echt triest waren de gevolgen van de slechte hygiënische omstandigheden op het fabriekscomplex en de woon- en slaapgelegenheden. Mede daardoor kon de tyfus genadeloos toeslaan. Zoals in het voorjaar van 1943 wanneer de tyfus vier Valkenswaardse jongens wegmaaide: Frits Gerlings, Leo Verdonk, Frans van Winkel en Stephan Theunissen. Ook de Bergeijkse sigarenmaker Kees Loos overleefde de tyfus niet, amper vier maanden na zijn terugkeer van het kerstrees.

Tot slot

Na de oorlog was het gedaan met de sigarenindustrie in Bergeijk. Ook mijn grootvader, Hein Tilborghs (*Tilenzo-sigaren*), hield het voor gezien. Pas in 1949 konden de sigarenfabrikanten weer vrijelijk hun tabak inkopen. Te Valkenswaard bleven uiteindelijk Hofnar en Willem II overeind. De mechanisatie nam hand over hand toe. De productie steeg tot recordhoogte. Uiteindelijk kon Hofnar het niet bolwerken. Het bedrijf ging failliet. Willem II stopte met de productie in Valkenswaard. Vanaf 1950 was er als gevolg van de voortschrijdende mechanisatie praktisch geen handwerk meer nodig. Het met de hand sigaren maken was een uitstervend beroep geworden. In 1958 telde ons land nog circa 5.000 geschoolde mannelijke bolknakmakers, samen ongeveer een derde van het totale personeel. In dat jaar werd de *bolknakcompleetmachine* geïntroduceerd. De geschoolde bolknakwerkers moesten plaatsmaken voor ongeschoolde, goedkope, vrouwelijke arbeidskrachten. Volgens de cao was het vanaf 1955 weer toegestaan om gehuwde vrouwen in dienst te nemen. In 1957 had de Hofnar in Valkenswaard nog honderden vrouwen in dienst. De sigarenmakerij is dan al lang niet meer een mannenbolwerk.

Hofnar 1957: kistjes vullen

Hofnar 1957: bosjes maken

Hofnar 1957: compleetmachines

Hofnar 1957: inpaksters

Toen Abonn  in 1959 een filiaal in Lieshout, bij Helmond, opende, bestond de ‘bemanning’ van het geheel gemechaniseerde bedrijf uitsluitend uit vrouwen. De sigarenmakerij in Zuidoost-Brabant met al haar *sigarenfrotters* was in rook opgegaan.

Oud beeld van de Sigarenmaker

Hij zit op zijn postje acht uren per dag
den dek om de bosjes te rollen.
't Gaat hem goed af, 't is maar 'n slag
Hij rolt rechte, tuten en bollen.

Zijn rolmeske weet zo raok en secuur
veurdelig de dekskes te snijen
Hij gekscheert 'n bietje mee zijnen buur
als de stemming dat èvel kan lijn

Zijn lijf is als het waore in de cadans
van het eerder gebaor opgenomen
Hij voelt zijn eigen sebiet minder mans
als 't bocht is van dek, sakkerdomme.

Zijn sloefke is smoezelig van den tabak
Zijn haor valt gestaag weer naar voren
Hij rol en rolt topvol zijnen bak
Hij rolt naar den geest haast verloren.

(Jaarboek Willem II 1975, pag. 21)

Literatuur & bronnen

De Nederlandse Sigarenmakers en Tabaksbewerkerbond 1887-1937
(gedenkboek)

Bevolking, economie en cultuur van het oude Kempenland.
Peter Meurkens, 1985

De geschiedenis van Valkenswaardse arbeiders tewerkgesteld in
Oberndorf am Nectar, 1942-1945.
A. van den Gruijthuijzen, in Merckenswaert 1995

De sigaar uit de Kempen. Bas Bierkens, 1997

Tabaksbewerker, landbouwers en patroons.
Valkenswaard 1850-1920. Henk van Mierlo, 2014

Internet: Delpher

Met dank aan

Christ van den Besselaar

Cas van Houtert

Jo Wilbers, conservator museum sigarenmakerij Valkenswaard

(1) Jaarboek SNT 2017, pag. 53.